

EER VAN JE WERK

EER VAN JE WERK

Essays over de Normatieve
Praktijken Benadering

Teunis Brand, Govert Buijs en

Jan van der Stoep

Buijten & Schipperheijn *Motief* – Amsterdam

Deze publicatie is onderdeel van de reeks Verantwoording,
die wordt uitgegeven in samenwerking met de Stichting voor
Christelijke Filosofie.

STICHTING
CHRISTELIJKE
FILOSOFIE

Colofon

© 2026 Buijten & Schipperheijn *Motief*, Amsterdam

ISBN: 978 94 6369 380 6

Vormgeving binnenwerk (basis) en omslagontwerp: Aperta,
Jan Johan ter Poorten

Illustratie omslag: *De kleermakerswerkplaats*, Quiringh Gerritsz.
van Brekelenkam.

Behoudens uitzonderingen krachtens de Auteurswet van 1912 mag niets uit
deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen of openbaar gemaakt, op
welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de
uitgevers.

Voor het maken van kopieën uit deze uitgave, ook voor zover toegestaan door
de Auteurswet, zijn vergoedingen verschuldigd. Voor betaling van vergoedin-
gen en voor toestemming voor het overnemen van gedeelten in bloemlezingen,
readers en andere compilatiewerken wende men zich tot de uitgevers. Tekst- en
datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

Inhoud

Inleiding	7
<i>Jan van der Stoep, Govert Buijs en Teunis Brand</i>	

DEEL I KENNISMAKEN

Hoofdstuk 1. De Normatieve Praktijken Benadering in de christelijke filosofie	15
<i>Jan Hoogland</i>	

Hoofdstuk 2. Normatieve praktijken – terug naar de kern	25
<i>Gerrit Glas</i>	

Hoofdstuk 3. Wetenschap en praktijk	39
<i>Henk Jochemsen</i>	

DEEL II TOEPASSEN

Hoofdstuk 4. Politiek als normatieve praktijk ..	53
<i>Marc de Vries</i>	

Hoofdstuk 5. Het moet goed klinken	63
<i>Bram de Muynck</i>	

Hoofdstuk 6. Vormende vrijheid	75
<i>Roel Kuiper</i>	

Hoofdstuk 7. Een ‘lege’ bestuurskunde vullen ..	87
<i>Ronald van Steden</i>	

Hoofdstuk 8. Tijdnavigatie leren beoefenen	101
<i>Robert van Putten</i>	

Hoofdstuk 9. Gebruikerspraktijken	117
<i>Maarten Verkerk</i>	

Hoofdstuk 10. Normatieve praktijken, ethiek en technologie	131
<i>Christine Boshuizen-van Burken</i>	

DEEL III EVALUEREN

Hoofdstuk 11. Om niet	145
<i>Bart Cusveller</i>	

Hoofdstuk 12. Dooyeweerd of Aristoteles	159
<i>Pieter Vos</i>	

Hoofdstuk 13. Over de morele betekenis van arbeid en praktijken	173
<i>Govert Buijs</i>	

Hoofdstuk 14. Betwiste professionaliteit	189
<i>Jan van der Stoep</i>	

Hoofdstuk 15. Slotbeschouwing	201
<i>Teunis Brand</i>	

Noten	213
Over de auteurs	231
Verantwoording: christelijk-filosofische reeks . .	233

Inleiding

JAN VAN DER STOEP, GOVERT BUIJS EN TEUNIS BRAND

In de professionele ethiek wordt nagedacht over morele principes binnen beroepsvelden zoals de gezondheidszorg, het onderwijs, de techniek, de bestuurskunde en de politiek. Wat betekent het om een goede professional te zijn? Hoe belangrijk is professionele autonomie? Wat is de kernwaarde van het vak? Wat verstaan we onder beroepseer? De belangstelling voor de professionele ethiek is groot. Het is een discipline die volop in ontwikkeling is, ook in Nederland. Binnen kringen van de Universiteit voor Humanistiek werd bijvoorbeeld een theorie van normatieve professionalisering ontwikkeld die het gesprek tussen professionals, onderzoekers, managers en bestuurders voedde en stimuleerde.¹ Ongeveer tegelijkertijd werd in de kringen van christelijke filosofie de Normatieve Praktijken Benadering ontwikkeld. Over deze laatste benadering gaat dit boek. Onderzoekers uit beide stromingen hadden onderling ook contact. Daarnaast is rond de thematiek van beroepseer in Nederland een hele beweging ontstaan van professionals die met elkaar de zin van hun professie proberen te (her)ontdekken. De beweging heeft inmiddels een imposante reeks boeken en bundels het licht doen zien.²

De Normatieve Praktijken Benadering is een uniek project binnen de christelijke filosofie. Ten eerste omdat het een duidelijke vernieuwing is van het reformatorisch wijsgerige denken. Niet langer werd de filosofie van Herman Dooyeweerd als enig vanzelfsprekend uitgangspunt genomen. Door het gedachtegoed van Dooyeweerd in gesprek te brengen met de praktijktheorie van Alasdair MacIntyre ontstond een vruchtbare bodem voor vernieuwing. Ten tweede is de Normatieve Praktijken Benadering een product van een brede samenwerking tussen onderzoekers. De auteurs die bij dit boek betrokken zijn hebben elk hun eigen bijdrage geleverd

aan de benadering. Er is gewerkt aan gemeenschappelijke publicaties en vaak is ook op elkaars stukken kritisch gereflecteerd. Er is dus echt sprake van collectief eigenaarschap. Ten derde werd met de ontwikkeling van de Normatieve Praktijken Benadering een brug geslagen tussen universiteit en hoger beroepsonderwijs. Veel betrokkenen bij het project zijn gedurende enige tijd als lector en/of onderzoeker verbonden geweest aan een hbo-instelling, of zijn dat nog steeds. De Normatieve Praktijken Benadering is enerzijds volop wetenschappelijk, maar anderzijds ook echt verbonden met de professionele wereld.

In de loop van de tijd is de naam van de Normatieve Praktijken Benadering nogal eens veranderd. Zo werd er bijvoorbeeld gesproken over het normatieve praktijkmodel of over de normatieve praktijkbenadering. Als redacteuren geven wij er de voorkeur aan om over benadering te spreken, omdat 'model' te instrumenteel klinkt en omdat het te weinig laat zien dat we met de benadering in de eerste plaats een heuristiek hebben willen aanbieden. Ook geven we de voorkeur aan de meervoudsvorm, omdat juist de pluraliteit van praktijken zo belangrijk is binnen de benadering die we samen als collectief hebben ontwikkeld. We geven in deze inleiding geen uitgebreid overzicht van wat de Normatieve Praktijken Benadering inhoudt. Dat gebeurt in verschillende hoofdstukken in dit boek, met name de hoofdstukken in deel I. Wel lichten we toe wat de reden is geweest om deze bundel te publiceren en hoe we de verschillende bijdragen in deze bundel hebben gegroepeerd.

Aanleiding

Dit boek heeft een heel concrete aanleiding en die is het afscheid van Jan Hoogland als bijzonder hoogleraar Christelijke Filosofie aan de Universiteit Twente. Hoewel de Normatieve Praktijken Benadering een collectieve onderneming is, stond Jan Hoogland aan de wieg ervan. Hij was de eerste die deze benadering ontwikkelde, in het rapport *Professioneel beheerst* van het Prof. dr. G.A. Lindeboom Instituut.³ Vervolgens schreef hij als coauteur mee aan een hoofdstuk over de normatieve structuur van de medische

praktijk in het boek *Verantwoord medisch handelen. Proeve van een christelijke medische ethiek* van Henk Jochemsen en Gerrit Glas.⁴ We kunnen hem daarom met recht de nestor van de Normatieve Praktijken Benadering noemen. In verschillende boeken en bundels gaf Jan Hoogland bovendien een verdere uitwerking aan de mede door hem ontwikkelde benadering. In het bijzonder noemen we het boek *Denken, ontwerpen, maken. Basisboek techniekfilosofie*, dat hij samen schreef met Maarten Verkerk, Marc de Vries en Jan van der Stoep en dat zowel in het Engels als in het Portugees werd vertaald.⁵ Ook noemen we het hoofdstuk dat hij schreef voor *The normative nature of social practices and ethics in professional environments*, onder redactie van Marc de Vries en Henk Jochemsen.⁶ Deze bijdragen zijn steeds geschreven in een stijl die past bij Jan Hoogland: zelfkritisch, grondig en filosofisch doordacht, nooit helemaal tevreden met het behaalde resultaat en altijd weer zoekend naar nieuwe inzichten.

Met deze bundel willen we de unieke bijdrage die Jan Hoogland geleverd heeft aan de Normatieve Praktijken Benadering zichtbaar maken. Het is nog maar de vraag of de benadering tot ontwikkeling was gekomen als Jan Hoogland destijds in het rapport *Professioneel beheerst* niet zo'n vooruitziende blik had gehad. Daarmee heeft hij het startsein gegeven voor de ontwikkeling van wat nu een belangrijke stroming is binnen de Christelijke Filosofie. Je zou dit boek kunnen beschouwen als een *Festschrift*. Maar daarmee doe je het niet helemaal recht. De bundel beoogt een systematische doordenking van de Normatieve Praktijken Benadering te bieden en, zoals het ook bij de stijl van Jan Hoogland zelf past, een kritische doordenking en evaluatie ervan te geven. We hebben daarom voor deze bundel auteurs aangezocht die samen met Jan Hoogland aan de Normatieve Praktijken Benadering gewerkt hebben.

De betekenis die Jan Hoogland als bijzonder hoogleraar Christelijke Filosofie heeft geleverd gaat verder dan alleen zijn bijdrage aan de ontwikkeling van de Normatieve Praktijken Benadering. Jan Hoogland (1959) studeerde sociologie en filosofie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Via colleges van Bob Goudzwaard en Bas Kee leerde hij voor het eerst de reformatorische wijsbegeerte

kennen. In 1992 promoveerde hij aan diezelfde universiteit op het proefschrift *Autonomie en antinomie. Adorno's ambivalente verhouding tot de metafysica*.⁷ Zijn promotor was prof. dr. Heinz Kimmerle, waar hij steeds met veel waardering over sprak. Mooi om te vermelden is ook dat zijn proefschrift *cum laude* beoordeeld werd.

Op 1 april 1997, hij was toen 37 jaar oud, werd Jan Hoogland bijzonder hoogleraar Christelijke Filosofie aan de Universiteit Twente. Naast de colleges christelijke filosofie die hij aan deze universiteit gaf was hij ook betrokken bij het *Honours Programme* aldaar. Daarnaast was hij lange tijd hoofdredacteur van het tijdschrift *Soqie*, dat in eerste instantie *Beweging* heette. In 1989 trad hij toe tot de redactie, in 1994 werd hij hoofdredacteur en in 2021 nam hij afscheid. Typerend waren zijn scherpe maatschappelijke analyses, die door de abonnees van het tijdschrift bijzonder gewaardeerd werden, ook nog na zijn vertrek als hoofdredacteur. Naast de filosofie van Herman Dooyeweerd ontleent Jan Hoogland veel inspiratie aan de Frankfurter Schule en aan het werk van Hannah Arendt en Bruno Latour. Jan Hoogland heeft ook altijd bijzondere aandacht gehad voor het werk van andere Nederlandse filosofen. In het bijzonder noemen we hier Hans Achterhuis en Harry Kunneman. Tevens heeft Jan Hoogland veel interesse voor denkers als Ulrich Beck die reflecteren op wat het betekent om in een laatmoderne samenleving te leven.

Niet alleen de messcherpe maatschappelijke analyses zijn kenmerkend voor het werk van Jan Hoogland, maar ook zijn betrokkenheid bij het beroepenveld. Hij weet wat professionele vorming is en hoe organisaties intern werken. Zo werkte hij ruime tijd voor de Stichting Philadelphia Zorg en was hij lector Samenlevingsvraagstukken en lector Vormend Onderwijs aan Hogeschool Viaa. Ook was hij verbonden aan de master Besturen van Maatschappelijke Organisaties aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Het is de voortdurende interactie tussen theorie en praktijk die kenmerkend is voor het denken van Jan Hoogland. Zijn werk wordt getypeerd door een voortdurende aandacht voor het actieve leven, voor beroepspraktijken en voor grote maatschappelijke ontwikkelingen zoals bijvoorbeeld de opkomst van het populisme. Het is dan ook

niet zo vreemd dat hij een belangrijke bijdrage heeft geleverd aan de Normatieve Praktijken Benadering. Tot op de dag van vandaag blijft hij aan deze benadering inzichten toevoegen.

Opzet

Het boek bestaat uit drie delen. In deel I worden hoofdstukken gebundeld die vooral een systematische uitwerking geven van de Normatieve Praktijken Benadering. Daarmee is dit deel ook geschikt voor een eerste kennismaking met deze benadering of om het geheugen even wat op te frissen. Maar het denken staat niet stil. In de verschillende hoofdstukken in dit deel wordt de systematiek van de Normatieve Praktijken Benadering verder door-dacht en worden aan de benadering ook nieuwe inzichten toegevoegd. We beginnen met een hoofdstuk van Jan Hoogland zelf, dat eerder werd gepubliceerd in het tijdschrift *Soφie* (voorjaar 2026). Vervolgens treft u een hoofdstuk aan van Gerrit Glas, die ingaat op wat de kern van de Normatieve Praktijken Benadering is en hoe deze benadering zich in de loop van de tijd gevormd heeft. Het eerste deel wordt afgesloten met een hoofdstuk van Henk Jochemsen over de rol van wetenschappelijke kennis in de medische praktijk.

In deel II worden bijdragen gebundeld waarin de Normatieve Praktijken Benadering een toepassing krijgt op verschillende vakgebieden. Marc de Vries laat zien hoe de Normatieve Praktijken Benadering kan helpen om goed om te gaan met conflicterende normen in de politieke praktijk. Bram de Muynck en Roel Kuiper gaan beiden in op de praktijk van het onderwijs. De Muynck laat zien hoe gemeenschapsvorming constituerend is voor de praktijk van het onderwijs, en Kuiper richt zich op wat subjectificatie in het onderwijs betekent. De daaropvolgende twee hoofdstukken zijn bestuurskundig van aard. Ronald van Steden laat zien wat de betekenis van de Normatieve Praktijken Benadering is voor het thematiseren van de eigen aard van het werk dat publieke professionals doen. Robert van Putten bespreekt de problematiek van de hypernerveuze samenleving en spoort ons aan om ons meer te bezinnen op de omgang met tijd binnen beroepspraktijken. De

laatste twee hoofdstukken in deel II richten zich op technische praktijken. Maarten Verkerk breekt een lans voor onderzoek naar gebruikerspraktijken. Hij laat zien waarom het belangrijk is om ons niet uitsluitend op de beroepspraktijken zelf te richten. En Christine Boshuizen-van Burken onderzoekt hoe de Normatieve Praktijken Benadering kan helpen om voor een betere maatschappelijke inbedding van technologie te zorgen.

Deel III, en daarmee het laatste deel van deze bundel, bevat een aantal kritische reflecties op de Normatieve Praktijken Benadering. In het bijzonder worden vragen gesteld bij hoe normativiteit en ethiek zich tot elkaar verhouden en wat de plek van het morele is. Bart Cusveller betoogt dat de kern van het morele aspect belangeloosheid is en dat belangeloosheid daarom ook richtinggevend is voor de geneeskunde. Pieter Vos pleit, aansluitend bij MacIntyre, voor een brede opvatting van ethiek. Ethiek gaat over het geheel van de werkelijkheid, net zoals wijsbegeerte en theologie. Ook Govert Buijs benadrukt dat het ethische heel diep verweven is met de werkelijkheid. Een voorstel dat hij ter overweging meeg geeft is om het ethische aspect eerder in de volgorde van aspecten te plaatsen, na het sensitieve. Jan van der Stoep ten slotte begint bij het ethos, of de roeping, van de professional zelf. In professionele praktijken wordt steeds dit ethos van de professional kritisch bevraagd.

De bundel wordt afgesloten met een slotbeschouwing, geschreven door Teunis Brand. In deze slotbeschouwing grijpt hij terug op eerdere hoofdstukken in de bundel en presenteert hij een aantal dilemma's die om verdere doordenking vragen. Zoals we hierboven al zeiden: het denken over professionele praktijken is nooit af. Ook al hebben we met deze bundel een overzicht willen geven van wat de Normatieve Praktijken Benadering te bieden heeft, dat betekent niet dat we daarmee ook het laatste woord willen hebben. Deze bundel is slechts een momentopname. Het is ook een uitnodiging om zelf creatief in het spoor van de Normatieve Praktijken Benadering verder te denken. Met dank aan Jan Hoogland, die ooit aan de wieg ervan heeft gestaan.

I

Kennismaken

1 De Normatieve Praktijken Benadering in de christelijke filosofie

Over de inspiratie van MacIntyres *Na de deugd*

JAN HOOGLAND

De Normatieve Praktijken Benadering is te beschouwen als een vernieuwing binnen de traditie van de reformatorische wijsbegeerte. Aan deze ontwikkeling heb ik een belangrijke bijdrage mogen leveren. In dit hoofdstuk wil ik graag nader op deze ontwikkeling ingaan. Daarin richt ik mij in het bijzonder op Alasdair MacIntyres recent in het Nederlands vertaalde werk *After Virtue* (vertaald als *Na de deugd*), dat een van de inspiratiebronnen vormde voor het praktijkdenken.

Aanleiding tot de Normatieve Praktijken Benadering

Aanleiding tot de Normatieve Praktijken Benadering was een door Sytse Strijbos en Henk Jochemsen geïnitieerd project voor het toenmalige ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) over de 'professionele autonomie' van de arts. Voor de uitwerking van dat project deden Strijbos en Jochemsen een beroep op Johan Polder en ondergetekende. Polder zou zich bezighouden met de economische aspecten van de professionele autonomie van artsen en ik zou mij vooral richten op de wijsgerige en morele kant van de zaak. In dit hoofdstuk zal ik vooral ingaan op dit laatste.

Het eerste waar wij in ons onderzoek op stuitten was dat artsen mensen zijn met een academische studie die hun kennis vervolgens voornamelijk gebruiken in de medische praktijk. Dat riep bij ons de

vraag op wat dat precies inhoudt: het toepassen van wetenschappelijke kennis in de praktijk. Precies in de tijd dat ik daarover nadacht stuitte ik ‘toevallig’ op een proefschrift van (de latere Wageningse hoogleraar) Bart Gremmen.¹ Na het lezen van dat proefschrift werd ik een stuk voorzichtiger met het typeren van het werk van professionals als ‘toepassing van (wetenschappelijke) kennis’. Want Gremmen maakte mij duidelijk dat het professionele werken in de praktijk veel verder gaat dan alleen het ‘toepassen’ van kennis. Wil je inzicht krijgen in het werk van professionals, dan is het minstens ook van belang het verschil te zien tussen de praktijk van wetenschappelijke kennisontwikkeling enerzijds en het gebruiken van wetenschappelijke kennis in andere praktijken. In die praktijken gelden namelijk heel andere regels en daarmee ook heel andere normen en waarden. Sterker nog: door de eenzijdige nadruk op het wetenschappelijke karakter van de praktijk van bijvoorbeeld artsen dreigen bepaalde aspecten van hun werk onvoldoende aandacht te krijgen.

De kennismaking met het genoemde proefschrift was dus de aanleiding om mij bezig te gaan houden met de vraag wat praktijken eigenlijk zijn en hoe je de problemen van een bepaalde praktijk wijsgerig onderzoekbaar zou kunnen maken. Tegen die achtergrond begon ik mij te verdiepen in het praktijkbegrip. Daarbij besloten wij als onderzoeksgroep te gaan onderzoeken in hoeverre het begrip ‘(sociale) praktijk’ onderzocht zou kunnen worden met behulp van de reformatorische wijsbegeerte. Waarmee het praktijkdenken dus eigenlijk zijn eerste begin maakte.

Bij de verdere ontwikkeling van dit denken speelden verschillende inspiratiebronnen een belangrijke rol: 1) het reeds genoemde boek van Gremmen; 2) de techniekfilosofie van Van Riessen en Schuurman, omdat bij hen van een parallelle manier van denken sprake was (ook techniekontwikkeling en technologie zou je als praktijk kunnen zien waarin wetenschappelijke kennis een belangrijke rol speelt); 3) de deugdenfilosofie van Alasdair MacIntyre, die in zijn spraakmakende boek *Na de deugd* uitgebreid ingaat op het begrip *social practice*; 4) het denken van Geertsema en zijn promovendus Schultz over het antwoordkarakter van het mens-zijn en 5) nog enkele andere bronnen die van belang konden zijn voor ons onderzoek (onder wie Habermas en Levinas).

*MacIntyres Na de deugd*²

Het boek van MacIntyre was in de tijd van het genoemde onderzoek nog niet vertaald. Pas recent is er ook een Nederlandse vertaling van dit boek beschikbaar gekomen. Het mooie aan dit boek is dat de schrijver het praktijkbegrip zodanig uitwerkt dat direct zichtbaar wordt welke rol morele vraagstukken daarin spelen (naast bijvoorbeeld wetenschappelijke kennis). Om dat duidelijk te maken is het goed om kort in te gaan op het begrip *social practice* zoals dat door MacIntyre wordt uitgewerkt.

Het tamelijk breedsprakige boek van MacIntyre gaat over het begrip 'deugd' en de rol die het heeft gespeeld in de geschiedenis van de filosofie. Volgens MacIntyre verkeert de moraal in onze moderne tijd in een fundamentele crisis. Zij is subjectief en emotivistisch geworden, zodat het steeds moeilijker is elkaar aan te spreken op morele keuzes. Het gesprek over morele vraagstukken loopt al snel dood in het voor onze tijd kenmerkende individualisme. In het eerste deel van zijn boek maakt MacIntyre een analyse van deze problematiek.

Tegen deze achtergrondanalyse stelt MacIntyre de vraag of de aloude deugdethiek die al door Plato en Aristoteles werd uitgedragen aanknopingspunten biedt om deze morele crisis te boven te komen. Daartoe doet hij onderzoek naar het gebruik van het begrip 'deugd' in de geschiedenis van de filosofie. Daarvoor begint hij bij de Griekse filosofen bij wie de filosofiebeoefening nog rechtstreeks betrokken was op het goede leven: de levenskunst. In het denken daarover speelt de term 'deugd' een centrale rol, zowel bij Plato als bij Aristoteles. Hun ideeën over de deugdethiek hebben dan ook doorgewerkt in de gehele geschiedenis van de filosofie. Om te kijken of het begrip 'deugd' ook in de huidige morele malaise uitkomst kan bieden, introduceert MacIntyre het begrip 'sociale praktijken'. Ik citeer zijn definitie van dit begrip uit de recente Nederlandse vertaling:

Met 'praktijk' bedoel ik voortaan elke coherente en complexe vorm van sociaal gevestigd, coöperatief menselijk handelen door middel

waarvan de interne *bona* van die vorm van handelen worden gerealiseerd in de loop van de poging te voldoen aan de maatstaven van voortreffelijkheid die van toepassing zijn op, en deels een definiërende functie hebben voor die vorm van handelen, met als verhoopt resultaat dat de menselijke vermogens om voortreffelijkheid te bereiken, alsmede voorstellingen van de hierbij betrokken doeleinden en *bona* systematisch worden uitgebreid.³

Een bijzonder complexe definitie, die het verdient in haar elementen te worden uiteengelegd. Het gaat bij een praktijk dus om 1) een samenhangende en complexe vorm van menselijk handelen die 2) sociaal gevestigd is en 3) coöperatief van aard is. Door die vorm van handelen 4) worden *bona* gerealiseerd die eigen zijn aan die vorm van handelen. Dit gebeurt door 5) de inzet om te voldoen aan de maatstaven van voortreffelijkheid die voor die vorm van handelen gelden en die zelfs definiëren. Door aan die maatstaven van voortreffelijkheid te voldoen 6) kunnen de doeleinden en *bona* van die vorm van handelen worden bereikt en zelfs worden uitgebreid of verbeterd.

Interne bona

Eerst iets over het woord *bona*. In de oorspronkelijke, Engelstalige versie van het boek staat het woord *goods*. De ordinare vertaling daarvan in het Nederlands luidt: goederen. Maar die vertaling is te vlak, te economisch en te weinig moreel. Want in het door MacIntyre bedoelde woord klinkt ook de term 'goed' door: het gaat om goede goederen of om waarden, resultaten die voor het handelen in de betreffende praktijk de maatstaven voor kwaliteit vormen. Praktijken zijn dus vormen van menselijk handelen die intrinsiek verbonden zijn met 'maatstaven van voortreffelijkheid'. Bijvoorbeeld: voor je brood en banket ga je het liefst naar een excellente bakker: een bakker die het brood en banket bakt op de best mogelijke manier. In dit geval gaat het dus om de praktijk van het bakken en zijn er aan die praktijk standaarden van voortreffelijke bakkunst verbonden. Dat wordt hier bedoeld met het woord *bona*. Na de uitvouwing van deze definitie kan het niet anders dan dat

ieder zich tal van dit soort (sociale) praktijken kan voorstellen. Al die praktijken worden gekenmerkt door ‘interne bona’ die bepalend zijn voor het antwoord op de vraag of deze praktijk naar behoren functioneert. Op dit moment komt het woord ‘deugd’ weer op de proppen. Binnen deze context definieert MacIntyre het woord ‘deugd’ als: “Een deugd is een verworven menselijke eigenschap waarvan het bezit en de praktisering ons in staat stellen om de bona te bereiken die intern zijn in praktijken, en waarvan de ontstentenis ons onvoorwaardelijk verhindert zulke bona te bereiken.”²⁴

Externe bona

Naast *interne bona* onderscheidt MacIntyre ook *externe bona*. Deze externe bona zijn niet definiërend voor de praktijk waarover we het hebben. Het zijn wel goederen in de zin van goede zaken of goede resultaten, maar ze definiëren de betreffende praktijk niet. Neem de praktijk van zorgverlening. De meeste professionele zorgverlening vindt plaats binnen instituties als ziekenhuizen of zorgcentra. Kenmerkend voor dergelijke instellingen is dat ze allerlei afdelingen kennen. Niet alleen verschillende zorgafdelingen, maar ook een afdeling Beheer of een afdeling Facilitaire Voorzieningen. De laatste twee afdelingen zijn van groot belang voor het reilen en zeilen van een ziekenhuis, maar maken geen deel uit van de interne bona van de zorgpraktijk. Anders gezegd: het is moeilijk voorstelbaar dat het beste ziekenhuis wordt uitgezocht op basis van de beste boekhouding. Hoe belangrijk ook, het gaat in de praktijk van het ziekenhuis toch in de eerste plaats om het leveren van de beste zorg. Die vormt dus de interne bona van deze praktijk. De externe bona moeten dus voor alles dienstbaar zijn aan de interne bona van een bepaalde praktijk.

Een belangrijk onderscheid tussen interne en externe bona is dat het er bij de onderlinge wedijver met betrekking tot de interne bona meestal om gaat om elkaar tot grote hoogte te brengen (samenwerking), terwijl het bij de wedijver om de externe bona vaak gaat om onderlinge concurrentie: de winst van de een betekent een aderlating voor de ander.

MacIntyre benadrukt dat het belangrijk is om een praktijk niet te beschouwen als ‘een verzameling technische vaardigheden’. Een praktijk heeft nooit alleen maar vaste technische doelen of doeleinden, maar heeft een eigen geschiedenis, waarin de praktijk zich voortdurend ontwikkelt. Verder stelt MacIntyre dat praktijken ‘ook niet met instituties verward’ mogen worden:

Het kenmerkende van instituties is dat ze noodzakelijk gericht zijn op wat ik externe bona genoemd heb. Ze houden zich bezig met het verwerven van geld en andere materiële goederen; ze zijn gestructureerd in termen van macht en status en bij wijze van beloning verstreken ze geld, macht en status.⁵

Hoewel veel praktijken instituties vooronderstellen, mogen ze er absoluut niet aan gelijkgesteld worden. Tegelijk spelen instituties wel degelijk een belangrijke rol in de organisatie van praktijken.

De ontwikkeling van de Normatieve Praktijken Benadering

Tot zover de weergave van het begrip ‘(sociale) praktijk’ uit *Na de deugd* van MacIntyre. Deze fascinerende visie op deugden en praktijken inspireerde ons in het genoemde project om het vraagstuk van de professionele autonomie van de arts aan nader onderzoek te onderwerpen aan de hand van dit begrip van ‘sociale praktijk’. Zou je niet naar het werk van artsen kunnen kijken vanuit de visie van MacIntyre op sociale praktijken? Anders gezegd: zou je kunnen zeggen dat die professionele autonomie van artsen niet zozeer gaat over de macht en beslissingsbevoegdheid van artsen, vaak gekoppeld aan hun plek in de medische en zorginstituties, maar veeleer is gebaseerd op de interne bona van de praktijk waarin zij werkzaam zijn? En als dat zo is, zou je dan ook niet kunnen zeggen dat hun professionele autonomie in de kern genormeerd is: een arts kan niet maar doen wat hij of zij wil, maar mag eraan gehouden worden ernaar te streven voortreffelijk te zijn in zijn of haar vak met al de daarvoor benodigde beslissingsbevoegdheden.